O'ZBEKISTONDA QISHLOQ XO'JALIGI KORXONALARINING MOLIYAVIY HOLATINI TAHLIL QILISH USLUBIYATINI TAKOMILLASHTIRISH

G'oyibov Jahongir Jumaboyevich
Toshkent davlat agrar universiteti,
Agroiqtisod kafedrasi assistenti
goyibovjahongir@gmail.com
https://doi.org/10.5281/zenodo.23277301

Annotatsiya. Maqolada O'zbekistonda qishloq xo'jaligi korxonalari va fermer xo'jaliklarining moliyaviy holatini baholashda qo'llaniladigan uslubiy yondashuvlar tahlil qilingan. Mahalliy, rus va xorijiy olimlarning ilmiy ishlari asosida likvidlik, to'lov qobiliyati, moliyaviy barqarorlik va rentabellik ko'rsatkichlari tizimining afzalliklari va cheklovlari ochib berilgan. Tarmoqning mavsumiyligi, biologik aktivlarning o'ziga xosligi va tabiiy-iqlim xatarlarini hisobga oluvchi moslashtirilgan tahlil tizimini shakllantirish bo'yicha takliflar ishlab chiqilgan.
Kalit so'zlar: qishloq xo'jaligi korxonasi, moliyaviy holat, likvidlik, to'lov qobiliyati, moliyaviy barqarorlik, rentabellik, biologik aktivlar, mavsumiylik.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕТОДИКИ АНАЛИЗА ФИНАНСОВОГО СОСТОЯНИЯ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ УЗБЕКИСТАНА

Аннотация. В статье проанализированы методические подходы к оценке финансового состояния сельскохозяйственных предприятий и фермерских хозяйств Узбекистана. На основе трудов отечественных, российских и зарубежных учёных раскрыты преимущества и ограничения системы показателей ликвидности, платёжеспособности, финансовой устойчивости и рентабельности. Разработаны предложения по формированию адаптированной системы анализа, учитывающей сезонность отрасли, специфику биологических активов и природно-климатические риски.
Ключевые слова: сельскохозяйственное предприятие, финансовое состояние, ликвидность, платёжеспособность, финансовая устойчивость, рентабельность, биологические активы, сезонность.

IMPROVING THE METHODOLOGY FOR ANALYZING THE FINANCIAL CONDITION OF AGRICULTURAL ENTERPRISES IN UZBEKISTAN

Abstract. The article analyzes methodological approaches to assessing the financial condition of agricultural enterprises and farms in Uzbekistan. Drawing on the works of Uzbek, Russian and foreign scholars, the strengths and limitations of the system of liquidity, solvency, financial stability and profitability indicators are revealed. Proposals are developed for an adapted analytical framework that takes into account the seasonality of the sector, the specifics of biological assets and natural and climatic risks.
Keywords: agricultural enterprise, financial condition, liquidity, solvency, financial stability, profitability, biological assets, seasonality.

Kirish

Qishloq xo'jaligi O'zbekiston iqtisodiyotining tayanch tarmoqlaridan biri bo'lib, aholining oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash, qayta ishlash sanoatini xomashyo bilan ta'minlash va qishloq joylarida bandlikni oshirishda hal qiluvchi o'rin tutadi. So'nggi yillarda tarmoqda amalga oshirilayotgan islohotlar, xususan, davlat buyurtmasi tizimidan bosqichma-bosqich voz kechish, klaster usulida ishlab chiqarishni tashkil etish va yer resurslaridan foydalanish samaradorligini oshirishga qaratilgan choralar qishloq xo'jaligi korxonalarining moliyaviy mustaqilligiga bo'lgan talabni keskin oshirdi. O'zbekiston Respublikasi qishloq xo'jaligini rivojlantirishning 2020-2030 yillarga mo'ljallangan strategiyasida tarmoqqa investitsiyalarni jalb qilish, moliyalashtirish manbalarini diversifikatsiya qilish va bozor mexanizmlarini joriy etish ustuvor vazifa sifatida belgilangan [1]. Bunday sharoitda korxonalarning moliyaviy holatini ob'ektiv baholash nafaqat ichki boshqaruv uchun, balki kreditorlar, investorlar va davlat organlari uchun ham muhim axborot manbaiga aylanadi. Shu bilan birga, amaliyotda qo'llanilayotgan tahlil usullarining katta qismi sanoat va savdo korxonalari uchun ishlab chiqilgan bo'lib, qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining mavsumiyligi, ishlab chiqarish siklining uzoqligi, biologik aktivlarning mavjudligi hamda tabiiy-iqlim omillariga bog'liqlik kabi xususiyatlarni yetarli darajada aks ettirmaydi. Mazkur maqolaning maqsadi ilmiy adabiyotlar tahlili asosida qishloq xo'jaligi korxonalari moliyaviy holatini baholash uslubiyatining nazariy asoslarini tizimlashtirish va uni milliy sharoitga moslashtirish yo'nalishlarini asoslashdan iborat.

Metodologiya va adabiyotlar tahlili

Tadqiqotda tizimli yondashuv, qiyosiy tahlil, mantiqiy umumlashtirish, induksiya va deduksiya usullaridan foydalanildi. Tahlilning axborot bazasini O'zbekiston Respublikasining normativ-huquqiy hujjatlari, mahalliy, rus va xorijiy olimlarning moliyaviy tahlil va agrar iqtisodiyotga oid ilmiy ishlari tashkil etdi. Moliyaviy tahlilning axborot asosi bo'lgan buxgalteriya hisobi va hisobotini yuritishning huquqiy asoslari O'zbekiston Respublikasining "Buxgalteriya hisobi to'g'risida"gi Qonunida belgilab berilgan bo'lib, unda moliyaviy hisobotning ishonchliligi va foydalanuvchilar uchun ochiqligi talablari mustahkamlangan [2]. Mahalliy iqtisodchi olimlardan A.V. Vahobov va hammualliflar moliyaviy tahlilni boshqaruv tahlilidan farqlagan holda, uni korxonaning tashqi foydalanuvchilariga yo'naltirilgan axborot tizimi sifatida talqin qiladi va ko'rsatkichlarni mulkiy holat, likvidlik, moliyaviy barqarorlik hamda ishbilarmonlik faolligi guruhlariga ajratadi [3]. Rus iqtisodiy maktabida qishloq xo'jaligi korxonalari tahliliga eng ko'p e'tibor qaratgan olimlardan biri G.V. Savitskaya bo'lib, u agrosanoat majmuasi korxonalarida ishlab chiqarish hajmi, tannarx va moliyaviy natijalarni o'zaro bog'liqlikda tahlil qilishni hamda yer, chorva mollari va ko'p yillik daraxtzorlardan foydalanish samaradorligini alohida baholashni taklif etadi [4]. A.D. Sheremet va E.V. Negashev moliyaviy holatni baholashda aktivlarning likvidlik darajasi va passivlarning to'lov muddatlari bo'yicha guruhlangan balans tahliliga, shuningdek, sof aktivlar qiymati va o'z aylanma mablag'lari yetarliligiga asosiy urg'u beradi [5]. V.V. Kovalev esa moliyaviy tahlilni ekspress tahlil va chuqurlashtirilgan tahlil bosqichlariga ajratib, koeffitsiyentlar tahlilining shartli xususiyatini va ularning me'yoriy qiymatlarini tarmoq xususiyatlaridan kelib chiqib belgilash zarurligini ta'kidlaydi [6]. Xorijiy adabiyotlarda moliyaviy holatni integral baholashning dastlabki va eng mashhur namunasi sifatida E. Altmanning ko'p omilli diskriminant modeli e'tirof etiladi, biroq bu model dastlab ishlab chiqarish sohasidagi aksiyadorlik jamiyatlari ma'lumotlari asosida yaratilgan [7]. P. Barri va P. Ellinger qishloq xo'jaligida moliyaviy boshqaruvga bag'ishlangan ishida fermer xo'jaliklarining moliyaviy holatini likvidlik, to'lov qobiliyati, rentabellik, qarzni qaytarish qobiliyati va moliyaviy samaradorlik yo'nalishlarida baholashni asoslab beradi [8]. R. Key, V. Edvards va P. Daffi esa ferma faoliyatini boshqarishda balans, foyda va zararlar hisoboti hamda pul oqimlari rejasini yagona tizimda

tahlil qilish zarurligini ko'rsatadi [9]. N. Djanibekov va hammualliflarning tadqiqoti O'zbekistonda fermer xo'jaliklarini qayta tashkil etish va yerlarni optimallashtirish jarayonlari xo'jaliklarning moliyaviy mustaqilligini cheklovchi institutsional to'siqlar bilan kechganini ochib beradi [10].

Natijalar va muhokama

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, moliyaviy holatni baholashning umume'tirof etilgan ko'rsatkichlar tizimi qishloq xo'jaligi korxonalariga to'g'ridan-to'g'ri qo'llanilganda bir qator uslubiy muammolar yuzaga keladi. Birinchidan, qishloq xo'jaligida ishlab chiqarish sikli kalendar yil bilan to'liq mos kelmaydi: kuz va qish oylarida korxonalarning aylanma aktivlari tarkibida tugallanmagan ishlab chiqarish, urug'lik, o'g'it va yoqilg'i zaxiralari ustunlik qiladi, yig'im-terim davridan keyin esa tayyor mahsulot va debitorlik qarzlari keskin ortadi. Natijada yil oxiriga tuzilgan balans ma'lumotlari asosida hisoblangan joriy likvidlik koeffitsiyenti korxonaning haqiqiy to'lov qobiliyatini buzib ko'rsatishi mumkin. Shu sababli, V.V. Kovalevning koeffitsiyentlarning me'yoriy qiymatlarini tarmoqqa moslashtirish haqidagi fikrini [6] rivojlantirgan holda, qishloq xo'jaligi korxonalari uchun likvidlik ko'rsatkichlarini choraklik yoki o'rtacha yillik qiymatlar asosida hisoblash maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz. Ikkinchidan, biologik aktivlar, ya'ni ishchi va mahsuldor hayvonlar, ko'p yillik daraxtzorlar va o'stirilayotgan ekinlar korxona aktivlarining salmoqli qismini tashkil etadi, biroq ularni baholashda qiymatning tabiiy o'sishi va xatarlari to'liq hisobga olinmaydi. G.V. Savitskaya taklif etgan tabiiy resurslardan foydalanish samaradorligini alohida baholash yondashuvi [4] bu muammoni qisman hal etadi, ammo moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga o'tish sharoitida biologik aktivlarni haqqoniy qiymatda aks ettirish masalasi dolzarb bo'lib qolmoqda. Uchinchidan, E. Altman modeli va unga asoslangan bankrotlik ehtimolini prognozlash usullari [7] O'zbekiston qishloq xo'jaligi korxonalari uchun tuzatishsiz qo'llanilishi noto'g'ri xulosalarga olib kelishi mumkin, chunki ko'pchilik fermer xo'jaliklari aksiyadorlik shaklida faoliyat yuritmaydi va ularning kapitali bozor qiymatiga ega emas. To'rtinchidan, N. Djanibekov va hammualliflar ta'kidlaganidek [10], yerdan foydalanish huquqining ijara asosida berilishi korxona balansida eng muhim ishlab chiqarish omili bo'lgan yerning aks etmasligiga olib keladi, bu esa mulkiy holat tahlilini to'liq bo'lmagan holga keltiradi. Shaxsiy tahlilimiz natijasida qishloq xo'jaligi korxonalarining moliyaviy holatini baholash uchun moslashtirilgan ko'rsatkichlar tizimi taklif etiladi. Ushbu tizim P. Barri va P. Ellinger tomonidan asoslangan besh yo'nalishli yondashuvga [8] tayangan holda likvidlik, to'lov qobiliyati, rentabellik, qarzni qaytarish qobiliyati va resurslardan foydalanish samaradorligi bloklarini o'z ichiga oladi. Bunda qarzni qaytarish qobiliyati mavsumiy pul oqimlari rejasi asosida baholanishi, rentabellik ko'rsatkichlari esa bir gektar ekin maydoni va bir bosh chorva moliga hisoblangan qo'shimcha ko'rsatkichlar bilan to'ldirilishi lozim. R. Key va hammualliflar tavsiya etgan pul oqimlarini rejalashtirish tajribasi [9] mahalliy korxonalar uchun ayniqsa ahamiyatli, chunki ular uchun asosiy moliyaviy xatar foydaning yetishmasligidan ko'ra pul mablag'larining mavsumiy uzilishi bilan bog'liq. A.D. Sheremet va E.V. Negashev ilgari surgan o'z aylanma mablag'lari yetarliligi tahlili [5] esa ushbu tizimda moliyaviy barqarorlikni baholashning asosiy mezoni sifatida saqlanib qolishi lozim. Taklif etilayotgan yondashuvning amaliy ahamiyati shundaki, u tijorat banklari uchun agrar sektor kreditlarini baholashda, davlat organlari uchun esa subsidiya va imtiyozlarni maqsadli yo'naltirishda ishonchli axborot asosini yaratadi.

Xulosa

O'tkazilgan nazariy tahlil natijalari asosida quyidagi xulosalarga kelindi. Qishloq xo'jaligi korxonalarining moliyaviy holatini baholashda an'anaviy koeffitsiyentlar tahlili zarur, biroq yetarli emas, chunki u tarmoqning mavsumiyligi, biologik aktivlarning o'ziga xosligi va tabiiy-iqlim xatarlarini

hisobga olmaydi. Moliyaviy holat tahlilini takomillashtirish uchun likvidlik ko'rsatkichlarini o'rtacha yillik ma'lumotlar asosida hisoblash, qarzni qaytarish qobiliyatini mavsumiy pul oqimlari rejasi orqali baholash, rentabellikni yer va chorva birligiga nisbatan qo'shimcha ko'rsatkichlar bilan to'ldirish hamda xorijiy integral modellarni milliy ma'lumotlar asosida qayta kalibrlash maqsadga muvofiq. Bu yo'nalishlarni amalga oshirish qishloq xo'jaligini rivojlantirish strategiyasida belgilangan investitsion jozibadorlikni oshirish vazifalari [1] bilan uyg'un bo'lib, korxonalarning moliyaviy shaffofligini oshirish va moliyalashtirish manbalaridan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirishga xizmat qiladi. Kelgusi tadqiqotlarda taklif etilgan ko'rsatkichlar tizimining me'yoriy qiymatlarini tarmoq kesimida asoslash muhim vazifa bo'lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi qishloq xo'jaligini rivojlantirishning 2020-2030 yillarga mo'ljallangan strategiyasini tasdiqlash to'g'risida : O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 23-oktabrdagi PF-5853-son Farmoni // Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi. Toshkent, 2019.
2. Buxgalteriya hisobi to'g'risida : O'zbekiston Respublikasining 2016-yil 13-apreldagi O'RQ-404-son Qonuni // Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi. Toshkent, 2016.
3. Vahobov A.V., Ibrohimov A.T., Ishonqulov N.F. Moliyaviy va boshqaruv tahlili : darslik. Toshkent : Sharq, 2005.
4. Савицкая Г.В. Анализ хозяйственной деятельности предприятий АПК : учебник. Минск : Новое знание, 2007.
5. Шеремет А.Д., Негашев Е.В. Методика финансового анализа деятельности коммерческих организаций. 2-е изд. М. : ИНФРА-М, 2008.
6. Ковалев В.В. Финансовый анализ: методы и процедуры. М. : Финансы и статистика, 2001.
7. Altman E.I. Financial ratios, discriminant analysis and the prediction of corporate bankruptcy // The Journal of Finance. 1968. Vol. 23, No. 4. P. 589-609.
8. Barry P.J., Ellinger P.N. Financial Management in Agriculture. 7th ed. Upper Saddle River : Prentice Hall, 2012.
9. Kay R.D., Edwards W.M., Duffy P.A. Farm Management. 9th ed. New York : McGraw-Hill Education, 2020.
10. Djanibekov N., Van Assche K., Bobojonov I., Lamers J.P.A. Farm restructuring and land consolidation in Uzbekistan: new farms with old barriers // Europe-Asia Studies. 2012. Vol. 64, No. 6. P. 1101-1126.